

A definíciók természete

LATOR LÁSZLÓ: FELLOBBAN, ELHOMÁLYOSUL

Kár, hogy az egyetlen mondatban megkísérelt lírakitikai jellemzések óhatatlanul kopár fogalmi képletekké fakulnak. Holott a verseket nemcsak megértjük, hanem ami legalább ilyen fontos, érzékeljük is; a definíciókból pedig épp az érzékletesség hiányzik. Legfőbb hibájuk, hogy nemcsak arra alkalmazhatók, ahonnet elvonatkoztattuk őket — mint ez esetben Lator László költészetére —, hanem úgyszólván bármely korszerű poézisről elmondhatók. Az egymondatos jellemzés, melyet némi töprengés után egy darabig találónak éreztem, így hangzik: versek, amelyekben a konkrét s az elvont dialektikus egyensúlyra jut. Minthogy rövidesen beláttam: ugyanez érvényes többé-kevésbé Babits, József Attila, Vas István vagy Nemes Nagy Ágnes költészetére is — hogy csak néhány nevet említsek arról a líratörténeti térképről, ahonnet Lator László szerteágazó szellemi rokonsága leolvasható —, már erősebb is lett bennem a kétely e meghatározás iránt, mint a bizalom. Az efféle „lényegmegragadások” legjobb mentségei a példák. Lássuk őket.

Már a verscímek sorában föltűnnek az összefoglaló igényű fogalomnevek, melyek azt ígérik, hogy valaminő általános igazság tudásába, vagy a felé vezető eszmélkedés folyamatába avatják az olvasót: *Születés, Valami szándék ébredés, Hogy felelhessen valamit, A kezdet, Irgalom, Ahítat, Ahogy leghívebb mesterünk tanítja, Váratlan kegyelem, A teremtés* — és így tovább; a versek azután léthelyzetek, természeti állapotok, változások, működések eleven konkrétumaiban szemléltetik ezeket az általánosságokat. A *kert* első szakasza például így váltogatja az élet színeit és az absztrahálással alkotott képzeteket: „A virradat síkidomaiban / még éjszakai kéken jázminok. / Itt forr hát önön körvonalatlan / gyönyörében a névtelen titok”. A konkrét *virradatot* absztrakt *síkidomaiban* láttatja, az elvont *névtelen titok* pedig a megszemélyesítő, étellel telítő *gyönyörben forr*, ugyanakkor ez a *gyönyör körvonaltalan* — és ettől részben még az is absztrakt jellegűvé válik, ami megszemélyesít és élettessé tesz.

Mi lehet a célja ezzel? A komplex megismerés, melyben az empirikus közvetlenséggel meg nem ismerhető fogalmakat érzékletes tárgyakkal, tárgyi tulajdonságokkal társítja, melyek mint az algebrai együtthatók, segítik a ki mondhatatlan, de kiszámítható, körülírható vagy legalább megközelíthető lényeg megragadását? Vagy csupán a komplex esztétikai élmény fölkeltésére törekszik a befogadóban? Arra, hogy egyformán szolgálja ki és ugyanakkor dolgoztassa meg az értelmet és — képzeloerőnk révén — az érzékeinket?

Úgy gondolom, mindkét kérdésre igennel válaszolhatunk. A művészet megismerés, mely a befogadói élményben realizálódik, s ebben az összetett élményben az intellektuális mozzanatoknak ugyanolyan hatékony szerepük van, mint a látásnak, hallásnak, tapintásnak, a hő-, illat-, ízérzékelésnek, a különféle indulatoknak, érzelmeknek, felháborodásnak és erotikának, akaratnak és ellágyulásnak, a test, az idegek emlékezetének — és így tovább, és így tovább; az egész emebernek szól a mű. A sajátos az ebben a költészetben, hogy itt nem külön-külön érvényesülnek ezek az effektusok, mint a régivágású, klasszicista lírában, hanem áthatják egymást, olykor szerepet cserélnek vagy egymás meg-

felelőiként mutatkoznak. A száz évvel ezelőtti líra nagy fölfedezése: az éretcsere vagy szinesztézia; az a huszadik századi módszer, melyet Lator a maga módján követ és továbbfejleszt, egyfajta szuperszinesztézia: már nemcsak az egyes érzetfajták veszik át egymás szerepét, hanem az intellektust is bevonják a játékba, hogy — Eliottal mondva — érzékelhetővé legyen „a gondolat illata”.

Szorosan összetartozónak vélem a kötet első két költeményét, a *Születést* s a *Valami szándék ébredez* címűt: az előbbi a gyerek világrajövetelét, az utóbbi a hajnal születését önti szavakba. Bár keletkezésük dátuma tizennégy év különbséget jelez, tematikai öntetük hasonló: a kezdődő létezés varázsütését éreztetik. Varázsütést mondtam — s ez nem pusztán bókoló szóvirág, hanem Lator poézisének jellembevágó minősítése. Előző (és mindeddig egyetlen „törvényesített”) verseskönyvét, az 1968-ban kiadott *Sárangyalt* értékelve, jegyezte föl Kiss Ferenc: „A világ csoda-ként való átélése az egésszel való ajzott és feszült kapcsolatából ered, s az egész a létküzdelem görcsös, szilaj, veszedelmes tartalmait is magába foglalja.”

Valóban, Lator azt a szellemi állapotot ragadja meg, mint versteremtő, „kegyelmi” pillanatot, melyben a rádöbbenés elementáris bűvöletével együtt megjelenik az értelmezés beavatottságra vágyó szenvedélye; ahol a „csoda”-élmény a törvénykereső gondolattal párosul. „(. . .) egy óriás hegyek szabadlta tér / az érintetlen messzségre tódul, / tömbök zuhognak, tűz-koloncokat / lődöz hánytorgó kráteréből / egy tengerekből feltorladt sziget” — mondja a gyermekszülésről. A metaforalánc nem pusztán szemléltet, hanem részben az esemény empátikusan átérzett fájdalmát érezteti, részben a világrajövetel rendkívüli jelentőségét, érték-nagyságát, ugyanakkor a saját, személyes megrendültségét is kifejezi. Közben minden keletkező, minden születő, létrejövő általános fogalmát is érzékletesen megragadja — az absztrakció a konkrét tektonikus mozgást megjelenítő leírás mozzanatával egyidejűleg valósul meg. A *Valami szándék ébredez* egy fa életében szemlélteti a sorsdöntő változás pillanatát — nem mondja ki, hogy a rügyezést vagy a virágzást, a kilombosodást vagy a gyümölcsérést, de mint a felgyorsított természetfilmekben, egy varázslatos pillanatban ábrázolja ezt a hirtelen metamorfózist — már-már színpadias drámaisággal sarkítva ki a folyamatból a „minőségi ugrást”: „Hosszú, zománckék pillanat, / mikor megjön, s szétcsapja végre / függőnyeit a virradat. / S kilép a lények seregébe”.

Emlékezetünkbe ötlük erről s más részletekről Nemes Nagy Ágnes költészetének az a tartománya, melyben gejírekek törnek a felszínre, vagy amelyekben a téli álmukat alvó fák belső, titokzatos élettörvényei emelkednek emberi törvényerőre. Úgy hasonlít egymásra ez a két költészet, ahogy egy-egy ponton Babits és Tóth Árpád, illetve Juhász Gyula versei emlékeztetnek egymásra: közös szellemi áramlatba tartoznak, néha közös gesztusokkal váltanak cinkos jeleket: a rokon szenvedések reflexeit, a hasonló irányultságú intellektuális szenvedélyek jellegzetes szavait. Hiszen Lator László is — ahogy Domokos Mátyás állapítja meg róla — őrizi a háború okozta lelki sérülések nyomait, meg a későbbi kirekesztettség rossz emlékeit, akárcsak költőtársa, noha tévedés őt az Újhold körüli költőkhöz sorolni e szellemi rokonság okán (meg nem feledkezve arról, hogy mindketten ragyogó műfordítók!) — Latort a Magyarok és a Válasz folyóirat indította el.

Fontosabbak azonban a megkülönböztető vonásai, melyek hasonlíthatatlanná teszik őt. S itt elsősül a versszerkesztésnek azt a drámaiságát emelném ki, mely extatikussá fokozza hangját, mely „Az időmértéket a magyar hang-

súly természetes zenei értékeivel harmonizáló, sebesen iramló, hegyipatakszerűen tiszta és áttetsző sorokkal” hat az olvasóra. Domokos Máttyás szavaival mondva; a gyors áramlás hangulata csakugyan megkülönböztető tulajdonsága. Ez a sebes iram nem abból következik, amit például Szabó Lőrinc vagy Illyés, néha Csorba Győző költeményeiben láthatunk — hogy a hosszan futtatott mondatok, szertelen felsorolások, a zabolázhatatlan indulat hatását keltve, mintegy átszakítják a sorvégződéseket, s türelmetlen rímektől, sorozatrímektől zihálva sodornak magukkal, s száguldanak a verskonklúzió felé. Inkább abból adódik, hogy a vers minden kép- és fogalomkapcsolata egyazon mozzanatban várakozást kelt és meglep, dialektikus feszültségtől terhes és váratlan kiszülésektől szikrázik. A költő úgy súlypontoz, úgy görgeti tova verse gondolatmenetét, hogy rendszerint nem használ nyomatékosító, várakozást keltő hatásszüneteket, hanem mint a vívó, egy szuszra ríposztzza végig a csörtéit, s minden kontrapunkt, minden érzéki-fogalmi ellenpontozás egy-egy villámgyors pengevillanással növeli a befogadói élményfolyamat hatékonyságát.

A szív a hús a csont az egyik legszemléletesebb példa: mindvégig az értelem céltudatos rohama érződik az egész létezés birtokba vételére — és ezt a törekvést a test, a szellem szülője készleti ellenállásával egyre nagyobb erőfeszítésre; ritkaság a lélek, az eszme ilyen fokú materializálása és az anyag átjelkesztése a költészetben; ez valóban a „dualista” Nemes Nagy Ágnes rokonává teszi. Itt nem manirból, nem divatból marad el a központozás — a szimultán sokszólamúság és sokszempontúság, az értelem és az érzelem egymást ajzó küzdelme veti szét a hagyományos mondattestet, s szólaltatja meg a nyelvben megszólaltatható, polifón zenét. Már a szókincs változatosságában szemlélhetjük a gazdag rétegzettséget: „lelassított vihar”; „hol visszafogott hol neki-eresztett hatalmaival”; „meg-megnyilall a tüze egy váratlan égitestnek” — és így tovább. Itt is kozmikus arányú természettani képek fejezik ki az emberi tartalmakat, mint a *Születésben*; itt is a törvényszerűséget szemlélhetjük a habzó, vérbő életszerűségben. „(. . .) a szív a hús a csont törvényt tanul” — olvassuk, s egy másik gyönyörű darab, *A szobrász* így mondja ki az ars poeti-
cát: „egy öt magát túlélő olthatatlan / szomjjal nyújtózott túl a foghatón, / odáig, ahol egymás vak szívéig / fénylenek az árnyéktalan fogalmak” — a cél nem kevesebb, mint a platóni ideák megközelíthetetlen szférája.

Lator, „vakon keresve a lázas anyag / tapinthatatlan édes lüktetését”, mégsem vall agnosztikus elveket, hiszen megostromolja a lehetetlent — de jobban bízik az élet kimeríthetetlen gazdagságában, mint a filozófiákban, ezért az élet homályából, nehezen kiismerhető kavargásából, a költő számára termékeny csendjéből ellesi, kimerevíti vagy kihallja az eszmét, mely a kötet címszavaival mondva, „fellobban, elhomályosul”; elragadtatottság, tudatosság és az egész ember koncentrációja szükséges ahhoz, hogy a „fellobbanások” pillanatában résen legyen. Minél inkább igényt tart a kettős világ — az anyag és az eszme, a dolog és a fogalom — megragadására, annál inkább készenlétben kell tartania szubjektív rögzítő eszközeit; versei a szubjektív készenlétnek köszönhetik rendkívüli hatásfokukat. Kockázatosabb, hősiesebb is, reményte-
nebb is ez a dualisztikus művészi törekvés, de épp olyan drámai lehet, mint az az elképzelés, mely valamely tárgy részletébe merülő szemléletében a tárgyon keresztül csillanó lényeket véli megragadni; az eredmény — a befogadói élmény — hasonló lehet, csupán a hozzá vezető út, a módszer különbözik.

A költői definíciókból — ezen a fokon — szerencsére nem hiányzik az érzékletesség. (*Szépirodalmi.*)

ALFÖLDY JENŐ